

**SWIYIMO SWA LE HANSI SWA MINTIRHO
YA VAXANISIWA VA VUGEVENGA**

EKA KU SIMEKIWA KA TSALWA RA

**TIMFANELO TA MINTIRHO YA
VAXANISIWA VA VUGEVENGA**

eAFRIKA DZONGA

XITSONGA

the doj & cd

Department:
Justice and Constitutional Development
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

XIKONGOMELO XA SWIYIMO SWA LE HANSI v

MANGHENELO v

XIPHEMU XA I:

TIMFANELO TA WENA TANIHI MUXANISIWA WA VUGEVENGA 1

XIPHEMU XA II:

**MAENDLELO NA VUTIHLAMULERI BYA VANGHENISI VA XANDLA
LAVA FANELEKE VA NDZAWULO EKA ENDELEO RA VULULAMI BYA
VUGEVENGA** 3

- Ku ta humelela yini - 3
- Loko un'wana a endlile vugevenga 3
  - Loko nandzu wu hundziseriwa eka muchuchisi 3
  - Loko u vitaniwa tanihi mbhoni eka vuchuchisi 4
  - Loko u fanele ku va mbhoni ekhoto 5
  - Eka ku tenga 6
  - Endzhaku ko voniwa nandzu 7
  - Loko ku humesiwa xigwevo 8
  - Loko u lava ku pfuniwa 9

XIPHEMU XA III:

**SWIYIMO SWA LE HANSI SWA MINTIRHO YA VAXANISIWA VA
VUGEVENGA** 11

1. Mfanelo yo khomiwa kahle no hloniphiwa ka xiyimo xa wena na hi xihundla 11
2. Mfanelo yo nyika mahungu 15
3. Mfanelo yo amukela mahungu 18

4. Mfanelo yo sirheleriwa	22
5. Mfanelo yo pfuniwa	25
6. Mfanelo yo rihiwa	30
7. Mfanelo yo ttheriseriwa	31

XIPHEMU XA IV:

TINDLELA TA SWIVILELO	32
------------------------------	----

MAHUNGU YO ENGETELA	36
----------------------------	----

NXAXAMELO WA TIKHEREFU LETI NGA TIRHISIWAKA	38
--	----

TINOTSI	42
----------------	----

XIKONGOMELO XA SWIYIMO SWA LE HANSI

Swiyimo swa le hansi swa Mintirho ya Vaxanisiwa va Vugevenga ("Swiyimo swa le hansi") i tsalwa ra mahungu, leri tumbuluxiweke ku endlela ku hlamusela timfanelo ta wena ku ya mahlweni leti kumekaka eka Tsalwa ra Timfanelo ra Vaxanisiwa va Vugevenga eAfrika Dzonga. (Tsalwa ra Timfanelo) ri endla timfanelo leti ti va ta ntiyiso. Tsalwa ra Timfanelo ta Vaxanisiwa xikan'we na Swiyimo swa le hansi, ri kongomisiwe ku ku nyika mahungu mayelana no tinyiketela ka mfumo eku antswiseni ka mphakelo eka vaxanisiwa va vugevenga. Swiyimo swa le hansi swi kongomana no hlamusela swiyimo swa le hansi eka mphakelo lowu nyikiwaka vaxanisiwa va vugevenga. Swiyimo swa le hansi a swi hlamuseli timfanelo ntsena kambe na timfanelo ta milawu, kambe swi tlhela swi hlamusela mahungu hi xitalo no pfuna vaphakeri va vukorhokeri ku tlakusa timfanelo leti hlamuseriwaka eka Tsalwa ra Timfanelo, hi ku andlala swiyimo swa le hansi leswi u nga swi langutelaka ku suka eka muphakeri wa mintirho. Swiyimo swa le hansi swi ta ku pfuna ku va un'wana loyi a nga le ka endlelo ra vululami bya vugevenga ku va a ri na vutihlamuleri ku vona leswaku u amukela mpfuneko na vukorhokeri lebyi faneleke.

MANGHENELO

Loko u mangala vugevenga no nyika vumbhoni ekhoto, u va u endla mhaka ya nkoka ku va u endla endlelo ra vululami bya vugevenga ku va na vutihlamuleri bya swilaveko swa vaaki no vona leswaku mudyohi u na vutihlamuleri. Hi hala tlhelo endlelo ra vululami bya vugevenga ri fanele ku yingisela wena hi vukheta no ku khoma hi nhlonipho wa xindzhati na xihundla no fikelela swilaveko swa wena. Swiyimo swa le hansi i ku ringeta ku vona leswaku leswi swa humelela, hi ku ku nyika matimba ya mahungu laya faneleke ku vona leswaku u tiyisisa timfanelo ta wena.

Swiyimo swa le hansi swi avanyisiwile hi mune wa swiphemu. Xiphemu xa 1 xi nyika nkomiso wa mahungu ya matimu hi timfanelo ta wena no andlala loyi a nga fikelelaka timfanelo. Xiphemu xa 2 xi hlamusela hi ku komisa mafambiselo ya endlelo ra vululami bya vugevenga na leswi nga ta ku humelela loko u wela hi khombo ra vugevenga no mangala vugevenga emaphoriseni. Xiphemu xa 3 xi angarhela swiyimo swa le hansi eka vukorhokeri lebyi u nga yi langutelaka ku suka eka vanghenisi va xandla va nkoka eka endlelo ra vululami bya vugevenga, hi ku langutisa eka mfanelo wun'wana na wun'wana lowu hlamuseriweke eka Tsalwa ra Timfanelo ta Vaxanisiwa. Lexi i xiphemu xa nkoka xa Swiyimo swa le hansi, tanihi leswi xi endleriweke leswaku timfanelo leti longoloxiweke eka Tsalwa ra Timfanelo ku va ntiyiso. Xiphemu xa 4 xi andlala tindlela to endla swivilelo. Hambiswi vanghenisi va xandla eka endlelo ra vululami bya vugevenga va nga ta kongomana no vona leswaku switandzhaku swa vugevenga a swi nyanyisiwi hi leswi humelelaka endzhaku, naswona va ta tiyimisela ku ku khoma hi malwandla na vukheta no ku nyika mintirho ya kahle loko swi tshika swi nga fambi kahle. U nga ti twa onge mphakelo lowu u wu amukelaka a wu fikeleli swiyimo leswi a wu swi languterile. Xiyenge lexi xi hlamusela hilaha u nga endlaka xivilelo no tlhela xi katsa nxaxamelo wa tikherefu leti nga na tinomboro ta nkoka to tihlanganisa.

Swiyimo swa le hansi swi na xikongomelo xo endla vulangutisi bya mphakelo wa mintirho wu olova tanihi loko byi andlala swiyimo swa le hansi ehenhla ka leswi mphakelo wu nga ta pimisiwa xiswona. Mavandla laya faneleke, vayimeri na tindzawulo va ta langutisisa xikombelo xa timfanelo na swiyimo swa mintirho leswi vekiweke hi Swiyimo swa le hansi na, tanihi xiphemu xa vulangutisi bya vona, vayimeri lava va nga tihlanganisa na wena. Mimbuyelo yin'wana ya vulangutisi lebyi na endlelo ra vutihlanganisi swi nga kandziyisiwa.

Loko u ke u nga va muxanisiwa wa vugevenga, u nga langutela leswaku vanghenisi va xandla eka endlelo ra vululami bya vugevenga va ta endla leswaku timfanelo ta wena, tanihi leswi ti andlariweke eka Tsalwa ra Timfanelo, ta landzeleriwa na leswaku swiyimo swa le hansi swa mintirho leswi andlariweke eka tsalwa leri swa simekiwa.

Hi xikongomelo xa tsalwa leri, no landzelela nhlamuselo leyi vekiweke hi Xitiviso xa Masungulo ya Milawu ya Vululami bya Vaxanisiwa va Vugevenga na Tlangisa Matimba swa Nhlanguano wa Matiko (GA/res/40/30), laha Afrika Dzonga yi nga sayina, muxanisiwa wa vugevenga u hlamuseriwa tanihi munhu la xanisekeke, ku vaviseka emirini kumbe emiehleketweni; ku vaviseka emoyeni; ku lahlekeriwa hi swa timali; kumbe ku onheriwa timfanelo ta yena, hikwalaho ka swiendlo kumbe ku tlula loku ku nga ku onhiwa ka nawu wa swa vugevenga. Thema ra 'muxanisiwa' ri tlhela ri katsa na, laha swi faneleke, vandyangu kumbe lava hlayisiwaka hi muxanisiwa. Munhu a nga tekiwa tanihi muxanisiwa swi nga langutiwi leswaku muonhi u tivekile, khomiwile, gweviwile kumbe ku gweviwa, no va ku nga langutiwi vuxaka exikarhi ka muendli wa nandzu na muxanisiwa.

Swilaveko leswi kumekaka eka Swiyimo swa le hansi swa endleka eka vaxanisiwa hinkwavo ku nga langutisiwi rixaka, rimbewu, ku biha mirini, xiyimo xa vukati, ntumbuluko wa vuaka-tiko, muhlovo, nsusumeto wa swa masangu, vukhale, vulema, vukhonger, ripfalo, ripfumelo, mfuwo, ririmi na ku tswariwa, tanihi leswi swi andlariweke eka Xiyenge xa 9 xa Vumbiwa bya Riphabliki ra Afrika Dzonga (Nawu wa 108 wa 1996).

Hi nkarhi wo tihlanganisa na endlelo ra vululami bya vugevenga timfanelo leti landzelaka, tanihi leswi ti longoloxiweke hi ku landza Vumbiwa na milawu leyi faneleke, ti ta landzeleriwa:

- Mfanelo yo khomiwa kahle no hloniphiwa ka xiyimo xa wena na hi xihundla
- Mfanelo yo nyika mahungu
- Mfanelo yo amukela mahungu
- Mfanelo yo sirheleriwa
- Mfanelo yo pfuniwa
- Mfanelo yo rihiwa
- Mfanelo yo ttheriseriwa

Ku ta humelela yini?

Loko un'wana a endlile vugevenga:

- 1 Loko vugevenga byi endliwile, ku vika eka Mintirho ya Maphorisa ya Afrika Dzonga swi ta endla leswaku endlelo ra vululami bya vugevenga byi sungula ku tirha. Mintirho ya Maphorisa ya Afrika Dzonga yi na vutihlamuleri byo lavisisa vugevenga no khoma vadyohi. Loko nandzu wu pfuriwa, maphorisa ya ta pfula dokete no lavisisa nandzu. Loko maphorisa ya nga ri na ntiyiso wa leswaku vuavanyisi byi fanele ku landzela, ku voniwa nandzu a swi nge endlwi hi nkarhi wolowo. Hambi swi ri tano, maphorisa ya ha ta ya mahlweni ya lavisisa mhaka yeleyo no yisa dokete eka muavanyisi wa vaaki ku kuma xiboho.
- 2 Ku suka eka nkarhi lowu vugevenga byi nga endlwa ku fika eka ku vika, i swa nkoka leswaku vumbhoni hinkwabyo byi hlengeletwa no sirheleriwa hi ndlela leyi nga pfunaka vulavisisi bya mhaka no tengiwa. Ku vaviseka kumbe ku onhekeriwa loku humeleleke wena swi nga tirhisiwa ku endla vumbhoni ehenhla ka mumangaleriwa. Xiviko xa rihanyo xi fanele ku tatiwa no yisiwa laha swi faneleke.
- 3 Loko munhu a voniwe nandzu, mhaka yi hundziseriwa ekhoto laha muchuchisi a va ku na vutihlamuleri byo chuchisa eka nandzu lowu.

Loko mhaka yi hundziseriwa eka muavanyisi:

- 4 Muchuchisi u ta langutisa timhaka ta mhaka yin'wana na yin'wana hi vukheta. Muchuchisi a nga endla xin'we xa leswi nharhu:

- Teka xiboho xa leswaku ku na vumbhoni lebyi eneleke ku chuchisa kutani a ya mahlweni no chuchisa.
- Teka xiboho xa leswaku ku laveka mahungu yo tala ku ta teka xiboho xo twala kutani a lerisa muofisiri wa ndzavisiso ku ya mahlweni no lavisisa mhaka.
- Hi swivangelo swo hambana, tanihi ku tsakela ka vaaki, a nga herisa nandzu.

Muchuchisi a nga tekela ku navela ka wena enhlokweni loko a teka xin'we xa swiboho leswi naswona a nga cinca swihehlo, ku ya hi timhaka leti faneleke ta nandzu.

- 5 U nga langutela endlelo ra xihatla, leri nga ta vona leswaku nandzu wu tisiwa ekhoto hi xihatla.
- 6 U nga langutela leswaku muchuchisi u ta kombela mahungu hinkwawo laya faneleke eka mafambiselo ya beyili ku suka eka muofisiri wa ndzavisiso kutani a ya yisa ekhoto, ku vona leswaku xiboho xo nyika kumbe ku alela beyili eka mumangaleriwa hi lexi ku tsakisaka no sirhelela miehleketo ya wena.
- 7 Mumangaleriwa, a nga si ti vona nandzu, muchuchisi u ta tekela enhlokweni ku tsakela ka wena na ku tsakela ka ndyangu wa wena.

Loko u vitaniwa ku va mbhoni eka vuavanyisi:

- 8 Phorisa ri ta ku tivisa loko u fanele ku va kona ekhoto tanihi mbhoni. Milandzu yo tala yi tengiwa ekhoto ya majisitarata naswona milandzu yo chavisa yi tengiwa eka khoto ya muganga kumbe khoto ya le henhla.

- 9 Ku yisa nandzu ekhoto swa tika nyana, ngopfu-ngopfu loko swi khumbha vanhu vo tala. Lava tirhanaka na nandzu va ta vona leswaku wu tisiwa ekhoto hi xihatla.
- 10 Muofisiri wa ndzavisiso, muchuchisi-nkulu kumbe muyimeri wa Hofisi ya Mulawuri wa Vachuchisi va Vaaki u ta vona leswaku endzhaku ka ku xopaxopa na laha swilaveko swo karhi swi lavekaka, u vekiwa ehansi ka nongonoko wa nsirhelelo wa timbhoni loko u ri hansi ko chavisywa.

Loko u fanele ku va mbhoni ekhoto:

- 11 Ku nyika vumbhoni ekhoto swi nga va na ntshikilelo. Lava khumbhekaka – maphorisa, muchuchisi na mutirhi wa le khoto – va ta ku seketela, ku lulamisa no ku nyika mahungu hi xitalo ya leswi nga humelelaka.
- 12 U ta nyikiwa samanisi, leyi hlamuselaka nkarhi na ndhawu laha ku tengiwa swi nga ta humelela kona. xibukwana lexi hlamuselaka leswi nga ta humelela ekhoto xi ta kumeka xikan'we na samanisi eka timhaka tin'wana. Loko u ya eka khoto ya majisitarata naswona u ri na swivutiso swihi kumbe swihi hi siwtirhisiwa swa khoto, u nga tihlanganisa na muofisiri wa ndzavisiso wa nandzu kumbe, laha ku nga na mupfuni wa muxanisiwa na muofisiri wa malunghiselo, loyi a nga ta ku hundzisela eka munhu la faneleke loyi a nga ta ku hlanganisa na khoto.
- 13 Loko u fika ekhoto, u nga kuma mimfungo yo va rivaleni ku pfuneta ku kuma ndlela. Loko ku nga ri na mimfungo yo vonakala naswona u nga tivi laha khoto yi nga kona, u nga vutisa eka ndhawu ya swivutiso ku kuma kamara laha vumbhoni bya wena byi nga ta yingiseriwa kona kumbe hi switirhisiwa swa khoto. U nga tlhela u tihlanganisa na swirho swa vuchuchisi, leswi nga kotaka ku tirhana na swivutiso swihi kumbe swihi

mayelana na mafambiselo. Muchuchisi wa nandzu wa wena u ta swi kota ku ku hlamusela hi nkarhi lowu u faneleke ku yima wona u nga si nyika vumbhoni bya wena.

- 14 Muchuchisi u ta endla hilaha a kotaka ha kona ku vona leswaku wa vitaniwa ku ta nyika vumbhoni. Muchuchisi la tirhanaka na nandzu wa wena, laha swi faneleke u ta tihanganisa na wena u nga si nyika vumbhoni. Hambi swi ri tano, nkarhi wun'wana swi nga hlwela. U fanele ku vona leswaku u fika ka ha ri na nkarhi. U fanele ku hlamusela muchuchisi loko u ta hlwela kumbe loko u ta hluleka ku ta ekhoto.

Laha ku tengiwaka:

- 15 Loko u fanele ku nyika vumbhoni, u nga kombela munghana kumbe museketeri loyi u nga ta famba na wena ekhoto. Loko u ta va u nyikile vumbhoni u ta hlamuseriwa loko u fanele ku famba. U nga yingisela milandzu yin'wana loko u swi tsakela.
- 16 Nawu wu pfumelela swilavelo leswi landzelaka loko u ri karhi u nyika vumbhoni:
- Eka swiyimo swo karhi, u nga nyika vumbhoni hi ku tirhisa khamera leyi tumbeleke (leswi swi vula leswaku a wu nge vi eka khoto xikan'we na mumangaleriwa, kambe eka kamara yin'wana).
  - Loko u ri hanshi ka 18 wa malembe naswona muofisiri wa khoto (xik. majisitarata kumbe muavanyisi) a ri na mavonelo ya leswaku loko u nyika vumbhoni ekhoto swi ta ku tshikilela kumbe ku ku karhata, u nga pfuniwa loko u ri karhi u nyika vumbhoni eka khamera leyi tumbetiweke.
  - Loko u ta nyika vumbhoni ekhoto, eka swiyimo swin'wana ku nga tirhisiwa khamera (leyi tumbetiweke).

17 Vumbhoni bya xiyimo xa le henhla bya laveka loko munhu un'wana a nga si voniwa nandzu. Muchuchisi u fanele ku khorwisa muhehliwa leswaku u na nandzu naswona swi nga kanakanisi. Leswi swi nga vula leswaku un'wana loyi u tshembhaka leswaku u na nandzu, a kumeka a nga ri na nandzu. Leswi a hi vuavanyisi eka wena, kambe swi le henhla ka vumbhoni bya nandzu hinkwawo.

18 Muchuchisi u ta vitana timbhoni ta mfumo ku seketela mhaka ya wena eka muhehliwa wa nadzu wo karhi. Ntoloki yi ta va kona loko swi fanerile. Muhehliwa u ta nyikiwa nkarhi wo ku vutisa, ku nyika vumbhoni no vitani timbhoni. Loko khoto yi yingiserile vumbhoni hinkwabyo leswaku ku ta avanyisiwa, matlhelo hi mambirhi ya ta komberiwa ku vula swo karhi emahlweni ka khoto ku nga si avanyisiwa.

Endzhaku ko gweviwa:

19 Loko muhehliwa a voniwa nandzu, vuchichisi na vuyimeri byi nga rhangela vumbhoni no hlamusela khoto hi xigwevo lexi nyikiwaka. Leswi swi endliwa hi ndlela ya njhekanjhekisano eka xigwevo xo tika na xo vevuka. Loko njhekanjhekisano wu katsa mahungu lawa ku nga vunwa, mahungu lawa ya fanele ku fikisiwa ekhoto. Hi nkarhi wo nyika xigwevo u nga kombela ku ttheriseriwa nhundzu ya wena kumbe u kombela ku hakeriwa ku onhekeriwa ka wena. Loko khoto yi teka xiboho xo ku hakela, a swa ha tekiwi ku ri xigwevo, kutani ku hakeriwa ka wena swi nga endliwa ku engetela tanihi xivumbeko xa xigwevo. Khoto yi nga tlhela yi herisa xigwevo eka swiyimo swin'wana, ku katsa loko muhehliwa a ta ku hakela. Muchuchisi a nga yisa xitatimende xo kumisisa ntshikilelo kumbe a yisa mahlweni vumbhoni byo seketela eka xigwevo lexi faneleke laha swi kotekaka kumbe swi nga fanela.

20 Ku nga si hundzisiwa xigwevo, muofisiri, muchuchisi kumbe muyimeri a nga kombela leswaku muofisiri wo tshunxa vabohiwa xigwevo xi nga si hela kumbe mutivi un'wana a lulamisa xiviko eka wena kumbe muhehliwa. Xiviko xi nga katsa ntshikilelo lowu vangiweweke hi vugevenga ehenhla ka wena. Mahungu ya nga tekiwa ku suka eka xitatimende lexi u xu nyikeke emaphoriseni, kumbe muchuchisi a nga yisa xitatimende xa muxanisiwa kumbe a yisa vumbhoni ku seketela xigwevo lexi faneleke.

21 Loko u tshembha leswaku xigwevo i xa ntwela vusiwana, u nga kana na Muchuchisi-Nkulu loyi a nga tekaka xiboho xo hundzisa nandzu eka Mulawuri wa Vuchuchisi bya Vaaki la faneleke. Mulawuri wa Vuchuchisi bya Vaaki a nga endla xivilelo ehenhla ka xigwevo eka khoto leyi nga yingiselaka. Xivilelo xi fanele ku tekeriwa enhlokweni eka nkarhi wo karhi.

22 Muhehliwa a nga endla xivilelo ehenhla ka xigwevo lexi tekiweke hi khoto. Loko xivilelo xi endliwa, u nga vutisa muchuchisi wa nandzu, kumbe muavanyisi wa mfumo la tirhanaka na swivilelo, ku tshama a ri karhi a ku tivisa hi leswi humelelaka eka nandzu, xikombiso, siku leri vekiweke ku yingisela xivilelo, loko muhehliwa a nyikiwile beyili na mbuyelo wo yingisela xivilelo.

23 Loko ku ri na xivilelo hi vuhlayiseki bya wena kumbe bya mbhoni ya mfumo, maphorisa, muchuchisi kumbe muyimeri ku suka eka Yuniti ya Vusirheleli bya Timbhoni va ta ku tsundzuxa hi leswi faneleke ku endliwa. Va ta ku pfuna hilaha va nga kotaka ha kona.

Loko ku humesiwa xigwen:

24 Ndzawulo ya Mintirho ya Makhotsa yi ta vona leswaku swigwevo swi tirheriwa hi ku landza nawu. Loko ku tshunziwa ka muhehliwa swi endliwa,

Ndzawulo ya Timhaka ta Makhotso yi ta langutisa hi vukheta ku kamberiwa ka munhu la tshunxiweke nkarhi wa xigwevo wu nga si hela.

- 25 U nga kombela ku ya yingisela eka Nkambelo wa Vabohiwa na Huvo yo Tshunxa vabohiwa nkarhi wu nga si fika. Loko u tsakela ku ya, u ta tivisiwa hi siku naswona Huvo yi ta tekela ku vilela ka wena enhlokweni loko yi ta teka xiboho xo tshunxa muhehliwa nkarhi wu nga si fika.
- 26 Eka nandzu wun'wana na wun'wana laha muhehliwa a tshunxiwaka nkarhi wu nga si fika, Huvo yo Tshunxa nkarhi wu nga si fika yi ta namarheta swipimelo, loko swi languteka swi leswi u swu tsakelaka.
- 27 Endzhaku ko tshunxiwa, loko muhehliwa o tikhoma hi ndlela leyi kombisaka leswaku u ta va nghozi eka vaaki, kumbe ku tlula swiyimo leswi namarheteleke eka papila ro tshunxiwa, a nga tlhela a khomiwa leswaku a hetisa xigwevo xa yena ekhotsweni.

Loko u lara ku pfuniwa:

- 28 Tindzawulo to hlaya ta mfumo ti ta ku pfuna. Maphorisa ya ta ku pfuna hi ku nghenelela; ku ku hundzisela eka mpfuneko wa swa mirhi na miehleketo; ku hlamusela matirhelo ya maphorisa; ku ku nyika mahungu ya timfanelo ta wena; ku ku hundzisela eka minhlangano yo ka yi nga ri ya mfumo na ya miganga (ti-NGO na ti-CBO) kumbe mintirho ya nseketelo leyi kumekaka emigangeni; ku vona leswaku u na vuhlayiseki laha vugevenga byi humeleleke kona; ku hlayisa vumbhoni; na ku ku tsundzuxa hi ku sivela vugevenga.
- 29 Loko ku ri na ku chavisiwa endzhaku ka xigwevo, wena, muofisiri wa ndzavisiso kumbe muchuchisi u fanele ku tihlanganisa na hofisi ya Yuniti ya Nsirhelelo wa Timbhoni.

-
- 30 Ndzawulo ya Mintirho ya Vaaki na vaphakeri va vukorhokeri ya vaaki van'wana, loko va ri kona va nyika mintirho ya nseketelo wo va u tshoveke moya na mintirho leyo tolovelekiweke, leyi nga katsaka malulamiselo ya minongonoko ya khoto.
- 31 Vatirhi va nhlaysiko wa rihanyo va ta vona leswaku timfanelo ta wena, tani hi laha yi kumekaka eka Tsalwa ra Timfanelo ta Vavabyi, ta hlayisiwa.
- 32 Ndzawulo ya Dyondzo yi ta vona leswaku minongonoko yo nghenelela yo fana na ku khansela, maendlelo yo hundzisa kun'wana na ya nseketelo, yi va kona eka vaxanisiwa eka minongonoko ya swa dyondzo.

1 MFANELO YO KHOMIWA KAHLE NO HLONIPHIWA KA XIYIMO XA WENA NA HI XIHUNDLA

1.1 U nga langutela leswaku vanghenisi va xandla eka endlelo ra vululami bya vugevenga va ta ku khoma kahle, hi ku hlonipha xiyimo xa wena na hi xihundla, naswona hi ndlela yo olova.

Loko vugevenga byi mangariwile emaphoriseni, u nga langutela leswaku –

1.2 Vugevenga byi ta lavisisiwa;

1.3 loko u mangarile nandzu hi ku tihlanganisa na maphorisa, va ta hlamula hi xihatla hi laha ku kotekaka;

1.4 magoza ya ta tekiwa ku hunguta ku hlangahlanganisa swilo eka wena;

1.5 phorisa ri ta teka xitatimende no tata tifomo leti faneleke ku mangala nandzu;

1.6 u ta hundziseriwa ku ya kamberiwa kumbe ku khanseriwa loko swi laveka;

1.7 loko u ri loyi u xanisiweke hi timhaka ta masangu, u ta vutisiwa swivutiso hi xirho xa maphorisa;

1.8 u ta vutisiwa hi ririmi leri u ri twisisaka, naswona loko munhu la vulavulaka na wena a nga vulavuri ririmi leri u ri twisisaka, u nga kombela ku tolokeriwa; naswona

1.9 u nga kombela ku vutisiwa hi xirho xa maphorisa loyi a nga wa rimbewu rin'we na wena, naswona loko a ri kona xikombelo xa wena xi ta pfumeriwa.

**Loko nandzu wu ya ekhoto, u nga langutela leswaku:
Muofisiri la rhangeleke nandzu-**

1.10 u ta vona leswaku mafambiselo ya nandzu ya famba hi ndlela leyi nga onheki timfanelo ta wena to khomiwa kahle no hlonipha xiyimo na xihundla xa wena.

muchuchisi –

1.11 u ta teka magoza, ngopfu-ngopfu eka milandzu ya timhaka ta masangu na madzholonga ya le mindyangwini, ku vona leswaku laha swi kotekaka, nandzu wu khomiwa hi muchuchisi wun'we ku fikela loko wu hela;

1.12 u ta ku vitana leswaku u ta nyika vumbhoni hi xihatla; loko ku ri na ku hlwela, muchuchisi la tirhanaka na nadzu wa wena u ta ku tivisa hi xivangelo lexi endlaka leswaku ku ri na ku hlwela na hi nkarhi lowu u nga ta yima wona;

1.13 u ta ku nyika nkarhi wo vuyisa miehleketo ya wena, wo hlaya xitatimende xa wena, laha swi faneleke u ta tihlanganisa na wena;

1.14 kumbe xirho xa vatriri va khoto xi ta ku hlamusela leswaku u na mfanelo yo hakeriwa mali ya tendzo na swin'wana eka nkarhi lowu u wu heteke ekhoto u ri karhi u nyika vumbhoni, naswona xi ta tlhela xi ku nyika mahungu no ku pfuna ku endla swikoxo.

Vatirhi va khoto –

- 1.15 va ta endla hilaha va kotaka ha kona ku ku sirhelela eka ku karhatiwa ku ya mahlweni hi leswi humelelaka ekhoto;
- 1.16 va ta rhumela vatirhi laha swi faneleke vana vanhu lava tinyikelaka ku suka eka Mintirho ya Nseketelo wa Vaxanisiwa ku pfuna wena na ndyangu wa wena ekhoto, ku nga si sungula ku tengiwa, loko ku tengiwa na loko ku tengiwa swi herile;
- 1.17 loko swi endleka va ta ku pfumelela ku vona kamara ra khoto nandzu wu nga si tengiwa ku tolovela switirhisiwa swa khoto, leswaku u tiva leswi u nga swi langutelaka loko u nyika vumbhoni;
- 1.18 pfumelela leswaku ku va na munhu loyi a ku seketelaka (munghana kumbe wa ndyangu) ku famba na wena ekhoto; no
- 1.19 ku pfumelela loko u kombela, naswona loko switirhisiwa swi ri kona ku tirhisa kamara rin'wana u nga vi eka ndhawu yin'we na vamangaleriwa kumbe timbhoni.

Ku suka eka vaphakeri va vukorhokeri ya vaaki u nga langutela leswi –

- 1.20 loko u vutisiwa swivutiso, u ta vutisiwa exihundleni, mbhurisano wu ta tekiwa tanihi xihundla naswona u ta vutisiwa hi ririmi leri u ri twisisaka;
- 1.21 u nge sukeriwi ku lwisana na mhaka leyi u ri wexe. Loko u nga si mangala nandzu emaphoriseni, muphakeri wa mintirho ya vaaki u ta ku pfuna leswaku u pfula nandzu; naswona

1.22 loko u ri muxanisiwa wa timhaka ta masangu, maphorisa ya nga lava mpahla ya wena ku va vumbhoni laha u nga kombelaka mutirhi wa kwalaho ku ku nyika mpahla yo cinca.

Ku suka eka vatrhi va nhlaysi wa rihanyo u nga langutela –

1.23 ndzavisiso lowu heleleke ku endliwa ehenhla ka xiyimo xa wena, ku titwa ka wena na xiyimo xa miehleketo;

1.24 ku tatihlanganisiwa na wena eka ndhawu ya xihundla, naswona ku tihlanganisa na wena swi ta endliwa hi ririmi leri u ri twisisaka;

1.25 u ta komberiwa ku pfumela kukamberiwa, kambe u ta tivisiwa leswaku u nga ala nseketelo wa miehleketo no kamberiwa, laha swita-ndzhaku u nga ta hlamuseriwa swona;

1.26 eka ku xanisiwa ka timhaka ta masangu, laha swi kotekaka u ta kamberiwa hi mutirhi wa rimbewu leri fanaka na ra wena;

1.27 va ta vona leswaku mahungu ya swa rihanyo ya katsiwa eka rhekhodo ya nandzu lowu; naswona

1.28 u ta pfuniwa hi xihatla hi ku landza timfanelo ta wena leti kumekaka eka Tsalwa ra Timfanelo ta vavabyi.

Ku suka eka vatirhi va Mintirho ya Makhotso u nga langutela leswaku –

- 1.29 loko u komberiwa ku va kona eku yingiseleni ko hetisa xigwevo u ri handle, Mutshama-xitulu wa Vulanguteri bya Makhotso na Huvo ya Xigwevo xa le handle, loko ku nga si yingiseriwa u ta ku tivisa hi ririmi leri u ri twisisaka hi nkarhi lowu swi nga ta endliwa ha wona na leswi languteriweke eka wena;
- 1.30 loko u va kona eka Huvo ya Xigwevo xa le handle naswona u fanele ku nyika mavonelo ya wena, u nga kombela munhu un'wana na un'wana ku famba na wena; naswona
- 1.31 loko u va kona eka Huvo ya Xigwevo xa le handle, ku ta endliwa hi tindlela hinkwato ku ku sirhelela leswaku u nga tshikileriwi emoyeni.

2. MFANELO YO NYIKA MAHUNGU

hi nkarhi wa vulavisisi bya nandzu u nga langutela leswaku –

- 2.1
  - a. phorisa ri ta teka xitatimende no ku kombela leswaku u xi hlaya no tiyisisa vundzeni bya xona hi ku sayina;
  - b. loko u nga koti ku hlaya u fanele ku tivisa phorisa, laha ri nga ta ku hlayela xitatimende kutani a ku kombela leswaku u pfumelelana na xona hi ku sayina kumbe hi ku tshikilela hi rigutsu ra wena; naswona
  - c. naswona loko ku ri na ntoloki u nga kombela leswaku xitatimende xa wena si hlayiwa hi ririmi leri u ri twisisaka u nga si sayina, ntoloki yi ta tirhisiwa eka mhaka leyi.
- 2.2 Loko u lemuka leswaku xitatimende xa wena a xi helelangi, u ta pfumeleriwa ku engetela kumbe ku xi cinca;

- 2.3 U ta nyikiwa nkarhi wo hlamusela xitatimende xa wena hilaha vugevenge byi ku tshikileleke ha kona naswona laha swi faneleke ku tsakela ka wena ku ta tekeriwa enhlokweni;
- 2.4 U ta tivisiwa leswaku u nga kombela khopi ya xitatimende;
- 2.5 Maphorisa ya ta ku vutisa vuxokoxoko byo lahlekeriwa ka wena, ku onhekeriwa kumbe ku vaviseka naswona swi nga rhekhodiwa;
- 2.6 U ta boheka ku tshama u tivisa mulavisisi wa nandzu hi kherefu ya wena, tinomboro ta vutihlanganisi na laha u nga kona ku fikela loko nandzu wu fika emakumu; naswona
- 2.7 U ta komberiwa ku tivisa mulavisisi wa nandzu loko muhehliwa a nghenelela kumbe a ringeta ku nghenelela eka vulavisisi bya mhaka, loko a ta swi kota ku ya ekhoto kumbe loko u chavisiwa hi yena.

Loko nandzu wu ya ekhoto u nga langutela leswaku:

Muchuchisi u ta –

- 2.8 exikarhi ka swin'wana, u ta tekela enhlokweni nkarhi lowu nandzu wu nga ta sungula ku tengiwa;
- 2.9 kombela ku boxa mahungu laya faneleke eka xiboho mayelana na ku nyikiwa ka beyili eka muhehliwa, xoikombiso, loko muhehliwa a nga nghenelele eka vumbhoni kumbe eka timbhoni, kumbe muhehliwa a nga ku chavisi wena na ndyangu wa wena, kumbe muhehliwa a nge swi koti u ya ekhoto; naswona loko swi fanerile muchuchisi u ta ku vitana leswku u ta nyika vumbhoni eka mhak leyi loko ku yingiseriwa beyili;

- 2.10 nyika nkarhi wo vuyisa miehleketo hi ku tihlanganisa na wena kumbe a ku pfumelela ku hlaya xitatimende u nga si nyika vumbhoni;
- 2.11 tihlanganisa na wena ku nga si hungutiwa xigwevo no ku hlamusela hilaha vugevenga byi tshikileleke wena na ndyangu wa wena. Hi nkarhi lowu u ta va na nkarhi wo paluxa vuxokoxoko byo lahlekeriwa kumbe ku vavisiwa loku veke kona hi xivangelo xa vugevenga. Muchuchisi u ta tekela swiyimo leswi enhlokweni a nga si teka xiboho xo vevukisa nandzu. Ntshikilelo lowu vugevenga byi veke na wona eka wena na ndyangu wa wena swi ta paluxiwa ekhoto kumbe u ta nyikiwa nkarhi wo nyika vumbhoni ekhoto, kumbe xiviko xi ta lulamisiwa hi mutivi kutani xi yisiwa ekhoto hi nkarhi wa xiyenge xo gweviwa; naswona
- 2.12 hi nkarhi wo tihlanganisa na wena, u ta ku kombela ku engetela leswi u nga swi katsangiki eka xitatimende xa wena. Loko swi ri swa nkoka, muchuchisi u ta boxa mhaka leyi loko ku tengiwa swi nga si sungula.

vatirhi va mintirho ya vaaki –

- 2.13 loko swi ri swa nkoka, va ta ku vutisa swivutiso naswona loko ku kuma vumbhoni bya swa rihanyo swi ri swa nkoka swi ta endliwa, naswona
- 2.14 hilaha swi kotekaka, va ta vona leswaku ku yiwa mahlweni no ku nyika mintirho ya vaaki leyi a wu yi kuma kumbe ntirho wo tinyiketa ku suka hi nkarhi lowu u mangaleke nandzu ku fikela loko nandzu wu fika emakumu.

vatirhi va nhlayiseko wa vaaki –

- 2.15 loko khoto (muchuchisi kumbe majjistarata) a va kombela ku endla tano, u ta nyika khoto tirhekhodo ta swa rihanyo na mahungu man'wana laya nga ya nkoka eka mhaka leyi lawa ua va nyikeke wona.

Vaofisiri va Mintirho ya Makhotso va ta –

- 2.16 pfumelela ku tsala xikombelo eka Mutshama-xitulu wa Vulanguteri bya Makhotso na Huvo yo Hetisa xigwevo ehandle ku va kona naswona Mutshama-xitulu u ta ku tivisa hi nkarhi, siku na ndhawu laha ku nga ta yingiseriwa kona; naswona
- 2.17 loko u ta va kona eka ku yingisela eka Vulanguteri bya Makhotso na Huvo yo Hetisa xigwevo ehandle u ta pfumeleriwa ku nyika mavonelo ya wena kumbe u ya tsala kunene.

3. MFANELO YO AMUKELA MAHUNGU

Loko vugevenge byi mangariwile u nga langutela leswaku maphorisa va ta ku tivisa –

- 3.1 hi muxaka na xikongomelo xa xitatimende xa wena;
- 3.2 hi vito na nomboro ya mulavisisi wa nandzu wa wena na nomboro ya nandzu (CAS kumbe Nomboro ya Endlelo ra mafambiselo ya Vugevenga);
- 3.3 hi ku koteka ko thola muchuchisi wo ka a nga ri wa mfumo loyi a nga ta hakela hi wena loko Mulawuri wa Vachuchisi va Vaaki a ala ku chuchisa nandzu lowu; naswona
- 3.4 hi ku kombela vuxokoxoko lebyi fambelanaka na leswi landzelaka:
  - a. Ku khomiwa ka muehleketeriwa
  - b. Loko u ta fanela ku ta eka nxaxamwlo wo komba xigevenga na siku ra kona
  - c. Nomboro ya nandzu

- d. Masiku yo yingisela beyili
- e. Mbuyelo wa beyili (loko muehleketeriwa a ta humesiwa hi beyili)
- f. Magoza ya vulavisisi na ku chuchisiwa ka nandzu
- g. Xiboho xihhi kumbe xihhi xo herisa nandzu na swihheho
- h. Loko u ta fanele ku va kona ekhoto na siku kumbe masiku yo tenga
- i. Siku ro tenga na mbuyelo wo hetelela
- j. Siku ra xigwevo na mbuyelo
- k. Loko muhehliwa a endle xivilelo ehenhla ka xigwevo na mbuyelo wa xivilelo
- l. Siku na ndlela leyi nhundzu yi nga ta tlherisiwa ha rona
- m. Vukorhokeri lebyi kumekaka ku pfunetana na swilaveko swa wena no tirhisiwa ka vukorhokeri lebyi

Loko nandzu wu ya ekhoto u nga langutela leswaku:

Vatirhi va khoto va ta –

- 3.5 endla leswaku u vona kamara ra khoto nandzu wu nga si sungula loko u ta va u komberile, leswaku u ta tiva leswi u swi languteleke; naswona
- 3.6 vona leswaku ku na mimfungho na swikoweto leswi kumekaka eka khoto leswi ku kongomisaka ekamareni ra khoto. Tafula ra mahungu ri nga ku pfuna hi ku ku nyika mahungu la kamara ra khoto laha u nga nyikaka vumbhoni bya wena.

Muchuchiso wa nandzu u ta –

- 3.7 tivisa muthori wa wena hi timhaka ta khoto leswi endleke leswaku u xwa entirhweni;

- 3.8 ku tivisa loko Mulawuri wa vachuchisi wa Vaaki a tekile xiboho xo chuchisa nandzu wa, na loko u nga tholaka muchuchisi wo ka a nga ri wa mfumo na endlelo leri faneleke ku landzeleriwa;
- 3.9 u ta tirhana na swivutiso swa wena na mafambiselo, loko ku ri na ku hlwela u ta ku byela swo tala hi nkarhi lowu u nga ta yima u nga si nyika vumbhoni.
- 3.10 loko swi laveka ku ta va na nkarhi lowu mi nga ta hlanguana nandzu wu nga si sungula;
- 3.11 ku tivisa hi mbuyelo wa beyili, swipimelo swo karhi leswi vekiweke, no hlamusela swita-ndzhaku swa swipimelo sweswo;
- 3.12 ku sirhelela eka ku vavisiwa no vutisiwa swivutiso swo chicha xiyimo; no
- 3.13 ku tivisa hi mbuyelo wa nandzu na loko kuri na xivilelo lexi endlwiweke ehenhla ka xigwevo.

Nseketelo wa muxanisiwa kumbe vaphakeri va vukorhokeri bya vaaki va ta –

- 3.14 ku hlamusela hi timfanelo na mafambiselo lawa u faneleke ku ya landzelela;
- 3.15 va ta ku pfuna eka nandzu lowu loko u lava ku pfuniwa;
- 3.16 loko swi koteka va ta famba na wena ekhoto leswaku u ta yi tolovela; no

3.17 ku nyika nseketelo no ku khansela kumbe u hundziseriwa eka mukhanseri wa xiphurofexini na mintirho ya nseketelo.

Loko mutirhi wa nhlaysi wa rihanyo a ngehenelela eka nandzu wa wena u ta –

3.18 nyika mahungu ya xikambelwana kumbe maendlelo ya vutshunguri lebyi nga ta endliwa eka wena;

3.19 ku nyika tirhekhodo ta swa rihanyo loko u komberile; naswona

3.20 tivisa loko ku ri na mintirho ya nseketelo na tinomboro ta tiqingho ta mpfuneto.

vatirhi vo suka eka mintirho ya swa dyondzo va ta –

3.21 tivisa hi mintirho ya mpfuneto leyi kumekaka eka ndhawu ya ka n'wina.

Loko mudyohi a gweviwe ku tshama ekhotsweni, Ndzawulo ya Timhaka ta Makhotso yi ta:

3.22 ku tivisa loko mudyohi a ta va a lulamele hi ku hetisa xigwevo xa yena a ri handle;

3.23 yi ta ku tivisa loko swi fanerile hi nkarhi wo yingisela eka Huvo yo Hetisa xigwevo ehandle loko ku ri na nseketelo na mintirho yo khansela;

3.24 ku tivisa hi ku tsalela loko ku ri na ku cinca kumbe ku hundziseriwa mahlweni ka mbuyelo wa ku yingisela eka Huvo yo Hetisa xigwevo na swipimelo hinkwaswo leswi vekiweke;

3.25 loko u kombela ku va kona eku yingiseleni eka Huvo yo Hetisa xigwevo ehandle, Mutshama-xitulu u fanele ku ku tivisa hi ririmi leri u ri twisisaka na ku ku hlamusela hi leswi swi ehleketeriwaka eka wena;

3.26 tivisa hi minongonoko leyi tumbulukaka, leyi muhehliwa a faneleke ku va eka yona ku antswisa mahanyelo ya yena.

4. MFANELO YO SIRHELERIWA

Loko nandzu wu mangariwile emaphoriseni –

4.1 naswona u mbhoni naswona wena kumbe xirho xa ndyangu wa chavisiwa kumbe vutomi bya wena byi le nghozini, u fanele hi xihatla u tivisa maphorisa kumbe muchuchisi-nkulu ekhoto kutani u endla xikombelo xa nsirhelelo wa timbhoni, laha u nga langutelaka leswaku -

4.1.1 ku chavisiwa ka wena swi ta lavisisiwa;

4.1.2 loko ku chavisiwa swi tiyisisiwile, u ta fanele ku va na ntwanano na Yuniti ya Nsirhelelo wa Timbhoni u nga si nghenisiwa eka Nongonoko lowu;

4.1.3 loko u nghenisiwile eka Nongonoko lowu, u fanele ku landzelela milawu hinkwayo leti vekiweke eka ntwanano. Mahungu laya kumekaka eka ntwanano lowu ku ta va xihundla;

4.1.4 loko u nga landzeleri ntwanano lowu u tiveka enghozini naswona u nga susiwa eka Nongonoko wa Nsirhelelo wa Timbhoni;

- 4.1.5 ku nga endliwa tihakelo loko u ri eka Nongonoko lowu, tanihi leswi vekiweke hi Nawu wa Nsirhelelo wa Timbhoni na Swinawana;
- 4.1.6 u fanele ku nyika mutirhi wa Nongonoko wa Nsirhelelo wa Timbhoni vuxokoxoko hinkwabyo bya swa timali, leswaku ku ta kambisisiwa ntsengo lowu ku faneleke;
- 4.1.7 loko u amukeriwile eka Nongonoko, u ta vekiwa eka yindlo yo hlayiseka naswona hambu ku nga va xivangelo xihhi kumbe xihhi kherefu ya wena a yi nga nyikiwi munhu , hambu ku ri swirho swa ndyangu;
- 4.1.8 loko u nyikile vumbhoni, u ta nyikiwa xitiviso lexi nga ta ku hlamusela leswaku u ta susiwa eka Nongonoko hi nkarhi lowu nga hetiki mbilu; naswona
- 4.1.9 u nga tihlanganisa na mulavisi wa nandzu wa wena exiticini xa maphorisa kumbe muchuchisi-nkulu wa vaaki ku kuma mahungu hi xitalo ya Nongonoko wa Nsirhelelo wa Timbhoni.
- 4.2 loko u nga lavi muhehliwa leswaku a tiva vuxokoxoko bya wena, u nga tihlanganisa na mulavisi wa nandzu wa wena na/kumbe muchuchisi kutani u kombela leswaku mahungu lawa ya nga byeriwi muhehliwa;
- 4.3 mutirhi la nga na vutihlamuleri u ta vona leswaku nhundzu ya wena leyi khomiweke hi xikongomelo xo va vumbhoni, yi ta hlayisiwa ku va eka xiyimo xa kahle no tlheriseriwa eka wena hi xihatla loko yi nga ha laveki; naswona

- 4.4 loko u ri mumangari eka madzholonga ya le mindyangwini, naswona swi tikomba eka phorisa leswaku ku na swivangelo swo twala swo kombisa leswaku u nga va u xaniseka hi xivangelo xa ku tlula xileriso xa nsirhelelo –
- 4.4.1 u nga yisa tsalwa ro tiyisisa (affidavit) emaphoriseni u hlamusela swiyimo swo tluriwa ka ntwanano na muhehliwa; naswona
- 4.4.2 hi xihatla phorisa ri ta khoma mumangaleriwa ku va a tlule swipimelo leswi vekiwewe ehenhla ka yena ehansi ka Xiyenge xa 7 xa Nawu wa Madzolonga ya le Mindyangwini, wa nomboro ya 16 wa 1988.

**Loko nandzu wu ya ekhoto u nga langutela leswaku:
Muchuchisi u ta –**

- 4.5 ku tivisa loko muhehliwa a ri hansi ka malembe ya khume nhungu, u nga komberiwa ku suka eka khoto handle ka loko vukona bya wena byi ri bya nkoka kumbe byi pfumeleriwa hi khoto, kumbe mbhoni yi ri handsi ka malembe ya 18, u nga komberiwa ku huma u nga yingiseli vumbhoni bya mbhoni;
- 4.6 ku tivisa leswaku eka swiyimo swin'wana khoto yi nga sivela ku kandziyisiwa ka mahunu man'wana (ku katsa no tivisa mumangari kumbe mbhoni) mayelana na ku tengiwa kumbe xiphemu xihi kumbe xihi lexi khomiweke laha ku tumbetiweke; naswona
- 4.7 ku tivisa laha swi faneleke leswaku munhu wihi kumbe wihi la nga ta kandziyisa mahungu swi nga ri nawini a paluxa vito ra wena, u ta voniwa nandzu naswona a nga tengisiwa.

vaphakeri va vukorhokeri ya vaaki va ta –

4.8 teka magoza ku vona leswaku wena na ndyangu wa wena a mi vi enghozini.

vatirhi va nhlaysiseko wa vaaki va ta –

4.9 vika kumbe ku hundzisela mhaka yin'wana na yin'wana eka maphorisa laha va ehleketaka leswaku ku na vugevenga lebyi endliwaka.

Mintirho ya Makhotso

4.10 loko u kombele ku tshama u ri karhi u tivisiwa hi xigwevo xa muhehliwa, Mintirho ya Makhotso va ta ku tivisa loko muhehliwa a balekile ekhotsweni na loko a yisiwe ekhotsweni rin'wana na vuxokoxoko bya kona; naswona

4.11 eka milandzu yo pfinya na ya timhak ta masangu, Huvo yo Hetisa xigwevo ehandle yi nga katsa swipimelo eka muhehliwa loko swi tikomba swi ri swa nkoka ku n'wi sivela ku tihlanganisa na wena.

5. MFANELO YO PFUNIWA

U nga langutela maphorisa ku va ya ku pfuna hi –

5.1 Ku ku hundzisela eka vaphakeri van'wana hi ku ya hi nkoka wa nseketelo no nghenelela loko ku tshika ku ri na mhaka ya xihatla, xikombiso, timhaka ta swa rihanyo ta xihatla (medical first aid)

- 5.2 hi ku hlamusela matirhelo ya maphorisa;
- 5.3 hi ku ku tivisa timfanelo ta wena;
- 5.4 hi ku khoma vuhlayiseki bya wena tanihi mhaka ya nkoka;
- 5.5 hi ku hlayisa vumbhoni;
- 5.6 hi ku ku nyika xitsundzuxo eka ku sivela vugevenga; na
- 5.7 ku yimisa madzolonga eka ndhawu leyi ku humeleleke vugevenga.

Loko nandzu wu ya ekhoto u nga langutela leswaku –

- 5.8 muchuchisi u ta nyika xiviko xa nandzu naswona u ta tekela ku tsakela ka wena enhlokweni;
- 5.9 u nga kanela nandzu na muyimeri loyi u n'wi tsakelaka, ngopfu-ngopfu loko u lava ku endla xikoxo xo rihiwa ku onheriwa kumbe u vavisiwa;
- 5.10 swilaveko swi ya endliwa swa vatoloki, na laha swi faneleke mahungu ya ta fikelela swilema;
- 5.11 swilema swi ta nyikiwa nseketelo laha swi faneleke;
- 5.12 eka milandzu ya timhaka ta masangu yi ta yingiseriwa eka tikhoto to hlawuleka loko ti ri kona;
- 5.13 muchuchisi na phorisa va ta ku tivisa loko u ri hansi ka khume nhungu wa malembe na loko ku nyika vumbhoni ekhoto swi ta ku tshikilela,

khoto yi nga thola munhu loyi a nga ta pfuneta hi ku endla xikombelo eka muchuchisi, ku endlela ku nyika vumbhoni hi ku tirhisa munhu loyi kumbe xileriso xa leswaku u nyika vumbhoni hi ku tirhisa thelevhixini leyi tumbetiveke;

- 5.14 endzhaku ka loko munhu yoloye a thoriwile, muofisiri u ta ona leswaku swivutiso hinkwaswo leswi u vutisiwaka swona swi vutisiwa munhu loyi;
- 5.15 muofisiri u ta ku tivisa leswaku muhlanganisi loyi u ta ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana lexi vutisiwaka, handle ka loko khoto yi lerisa hi ndlela yin'wana;
- 5.16 loko muhlanganisi a thoriwile muofisiri u ta lerisa leswaku u nyika vumbhoni eka ndhawu yihi kumbe yihi leyi –
- yi lulamisiweke hi ku olova leswaku u va na ku rhula;
  - yi kumeka eka ndhawu leyi tumbeleke leswaku munhu loyi a nga ku chuhisaka a nga vonaki;
  - yi pfumelela khoto kumbe munhu wihi kumbe wihi la nga kona eka mafambiselo ku vona no yingisela – hi ku kongoma kumbe hi ku tirgisa xitirhisiwa xa gezi – hi nkarhi wo tenga.
- 5.17 milandzu leyi khumbhaka vaxanisiwa lava hlulekaka ku tilwela yi ta languteriwa hi xihatla; naswona
- 5.18 loko ku ri na thelevhixini leyi tumbeleke (CCTV) yi ta tirhisiwa hi nkarhi wa khoto, muchuchisi u ta hlamusela hilaha xitirhisiwa xi tirhaka ha kona, laha swi kotekaka u ta pfumelela wena kumbe vatswari va wena ku vona hilaha xitirhisiwa lexi xi tirhaka ha kona.

Vaphakeri va vukorhokeri ya vaaki, laha swi kotekaka no va kona –

5.19 va ta nyika kukhansela na nseketelo;

5.20 va ta ku pfuna ku vona leswaku ku na mintirho ya vaaki yi kona na vaofisiri va swigwevo swa le handle;

5.21 va nyika –

- a. mpfuneto hi ku tihlanganisa na ndyangu na vanghana
- b. mpfuneto loko u ri na swikombiso swa ntshikilelo
- c. nhlamuselo ya endlelo leyi nga ta landzela
- d. mpfuneto eku vulavuleni na Mintirho ya Maphorisa ya Afrika Dzonga na muchuchisi
- e. ku hundzisela eka mintirho ya vukhanseri ya xiphurofexini loko u ri na ntshikilelo
- f. ku fikelela mahungu na mintirho, ngopfu eka tindhawu laha vukorhokeri lebyi kumekaka yi fikaka eka 'Nseketelo wa Khoto' ku katsa –
  - i. ku ku pfuna ku twisisa mafambiselo ya khoto;
  - ii. ku ku hlamusela leswi nga ta humlela ekhoto loko u ta vitaniwa tanihi mbhoni;
  - iii. ku ku hlamusela lava nga ta va ekhoto na leswi va nga ta swi endla, no ku pfuna ku kuma khoto; no
  - iv. ku lulamisela ku nyika vumbhoni ekhoto no tlakusa ku hlangana na muchuchisi.

ku suka eka vatirhi va Mintirho ya Makhotsa u nga langutela leswaku –

5.22 u ta tivisiwa hi ku cinca ka vulanguteri bya xigwevo loko u vutisa; mintirho ya Huvo yo Hetisa xigwevo ehandle; ntirho wa wena eka Huvo leyi;

na leswi u nga swi langutelaka hi nkarhi wo yingisela ku hunguteriwa xigwevo;

5.23 loko swi boha ku ta endliwa leswaku ku va na ntloki hi nkarhi wa ntshamo wa Huvo;

5.24 va ta kondletela muahluri exikarhi ka wena na muhehliwa loko swi laveka; naswona

5.25 loko u endla xikombelo kumbe laha swi faneleke, xikombiso loko u ri muxanisiwa naswona u ri khotsweni kumbe loko swi humelela eka ntshamo wa Huvo leswaku u lava nseketelo, u ta hundziseriwa eka vaphakeri va vukorhokeri lava faneleke ku kuma ku khanseriwa kumbe nseketelo.

U ta langutela leswaku mutirhi wa nhlayiso wa rihanyo u ta vona leswaku –

5.26 laha swi faneleke, xitifikhethi xa rihanyo xo xwa exikolweni kumbe entirhweni u nyikiwa xona.

6. MFANELO YO RIHIWA

“Ku rihwa” swi vula ntsengo wa mali leyi khoto yi ku nyikaka yona loko u lahlekeriwe kumbe ku onhakeriwa hi nhundzu (ku katsa mali) hi xavangelo xa vugevenga kumbe ku onheriwa hi munhu loyi a hehliweka ku va a endle vugevenga. Sagwati ro riha ri lava ku vuyisela la rikumaka eka xiyimo lexi a ri eka xona loko a nga si lahlekeriwa.

Loko nandzu wu ya ekhoto u nga langutela leswaku –

- 6.1 muchuchisi na maphorisa va ku tivisa loko u fanele ku va kona ekhoto hi siku leri vekiweke ra xigwevo na leswaku u nga vutisa muchuchisi ku endla xikombelo xa xileriso xo rihisiwa;
- 6.2 eka milandzu yin’wana, khoto yi nga herisa xigwevo loko muhehliwa a ku hakela eka ku lahlekeriwa ka wena kumbe ku onhiwa ka nhundzhu ya wena;
- 6.3 muchuchisi u ta ku tivisa, kutani matsalana wa khoto u ta ku lulamisela sagwati ro;
- 6.4 matsalana wa khoto kumbe muchuchisi u ta ku tivisa loko ku tekiwe mali ya muhehliwa loko a khomiwa, khoto yi ta nyika xileriso xa leswaku mali yeleyo yi nyikiwa wena h xihatla;
- 6.5 muchuchisi u ta ku tivisa loko u nga ta ka u nga rihwi, u nga teka goza ro rihwa ehenhla ka muhehliwa;
- 6.6 muchuchisi kumbe muofisiri (xik. majisitarata kumbe qweta) u ta ku tivisa leswaku sagwati ri nga ha lweriwa ekhoto naswona u nga endla xikombelo xo nyikiwa rona ekhoto;
- 6.7 muofisiri u ta ku tivisa, loko sagwati ri nyikiwa wena, u na (60) makume

tsevu wa masiku yo ala sagwati leri hi ku tsala kunene, loko u endla tano, u fanele ku tlherisela mali leyi u hakeriweke yona hi murhijisitara kumbe matsalana wa khoto;

- 6.8 muofisiri u ta ku tivisa leswaku loko wo hluleka ku ala sagwati kwalomu ka makume tsevu (60) wa masiku, u nge endli xikombelo xo rihisiwa eka muhehliwa; naswona
- 6.9 loko u endla xikombelo ekhoto xo rihiswa eka timali ta swa rihanyo loko u vavisekile hi xivangelo xa vugevenga lebyi, mutirhi wa nhlaysiseko wa rihanyo loyi a ku kambeleke u ta swi kota ku seketela xikombelo xa wena hi ku nyika vumbhoni ekhoto no nyika mahungu la ya faneleke ekhoto, ku katsa xiviko xa swa rihanyo.

7. MFANELO YO TLHERISERIWA

“Tlherisela” swi vula laha khoto, endzhaku ko nyika xigwevo yi lerisaka muhehliwa ku tlherisela nhundzu leyi a yi tekeke swi nga ri nawini kumbe leyi onhiweke swi nga ri nawini, ku endlela ku vuyiselo xiyimo laha a xi ri kona ku nga si endliwa vugevenga.

Loko nandzu wu ya ekhoto u nga langutela leswaku muchuchisi u ta –

- 7.1 ku tivisa eka nandzu lowu faneleke, a kombela mudyohi ku vuyisela nhundzu eka wena kumbe ndyangu wa wena;
- 7.2 ku tivisa leswaku leswi tlherisiwaka swi ta katsa nhundzu leyi onhiweke kumbe leyi nga si ku onhiwaka; naswona
- 7.3 u ta tlhela a ku tivisa leswaku xikombelo xa wena xi ta tiyisisiwa hi khoto leswaku eka mhaka yin’wana u ta pfumeleriwa ku yisa xikombelo lexi tsariweke ekhoto.

Swivilelo

Tindzawulo hinkwato, mavandla na vayimeri lava khumbhekeka eka nandzu lowu va tiyimisele ku endla ntirho wa xiyimo xa le henhla, kambe nkarhi wun'wana swilo a swi fambi kahle. Loko swi nga fambi kahle, tindzawulo, mavandla na vayimeri va ta lava ku tiva leswaku ku humelele yini. Xiphemu lexi xa tsalwa xi ku byela leswi u faneleke ku swi endla loko u nga enerisiwi -

- hi ndlela leyi u khomiweke ha yona;
- mahungu lawa u ya amukeleke; kumbe
- swiboho leswi endlwiweke.

Mintirho ya Maphorisa ya Afrika Dzonga:

- U nga endla xivilelo hi phorisa, pholisi ya mintirho ya maphorisa, maendlelo, hi ku tsalela Khomixinara wa Xitici xa xitici xa maphorisa lexi khumbhekaka.
- Loko xivilelo xa wena ku ri mayelana na nhundzu leyi lahlekeke kumbe yi onhiweke loko yi ri mavokweni ya maphorisa, u nga rihwiwa. Kongomisa swivutiso eka Khomoxinara wa Xitici; kumbe loko u nga enerisiwi, u nga tlhela u tihlanganisa na Khomixinara wa Ndhawu wa xitici xa maphorisa na vuxokoxoko bya wena. Loko xivilelo xi nga langutisisiwi ku ya hi ku enela ka wena, u nga tihlanganisa na Hofisi ya Musirheleri wa Nhundzu.
- Loko xivilelo xa wena xi nga si langutisiwa ku ya hi ku enela ka wena, u nga tihlanganisa na Hofisi yo Tiyimela ya Swivilelo, kambe tiva leswaku hofisi leyi ku ga tihlanganisiwa na yona ntsena hi swivilelo swa milandzu ya matikhomelo ya vugevenga kumbe matikhomelo yo ka ya nga ri kahle ehenhla ka swirho swa Mintirho ya Maphorisa ya Metro na swirho swa Mintirho ya Maphorisa ya Afrika Dzonga, lava hlulekaka ku endla mintirho ya vona.

Vachuchisi:

- 4 Khoto leyi nandzu wu tengiweke kona yi nga tirhana na swivilelo swo tala. Loko u ri na xivilelo u nga tsala kumbe u va nkarhi wo vonana na eka khoto leyi tirhaneke na nandzu wa wena. Hambisi swi ri tano, loko Hofisi ya Muchuchisi wa muganga yi nga hlamuli xivilelo xa wena ku ya hi ku enerisiwa ka wena, u nga hundzisela xivilelo eka Muchuchisi-Nkulu wa ndhawu. Loko xivilelo xi nga si ololoxiwa u nga xi yisa eka Mulawuri wa Vachuchisi va Vaaki wa ndhawu. U ta xi langutisisa hi vuntshwa. Loko xi nga si ololoxiwa, u nga tihlanganisa na Mulawuri wa Tiko wa Vachuchisi va Vaaki.
- 5 Loko xivilelo xa wena xi va xi nga si langutisiwa, u nga tihlanganisa na Hofisi ya Musirheleri wa Vaaki. Tiva leswaku hofisi leyi ku nga tihlanganisiwa na yona ntsena hi timhaka leti fambelanaka na mafambiselo. Hofisi ya Musirheleri wa Vaaki, hi ku landza nawu a yi nge lavisisi swiboho swa khoto.

Tikhoto:

- 6 Loko xivilelo xa wena xi ri mayelana na matikhomelo ya muofisiri, u nga tsala ku endlela ku vonana na Nhloko ya Vululami ya xifundzha. U nga kuma kherefu na vuxokoxoko bya riqingho ku suka eka khoto ya majisitarata wa muganga.
- 7 Loko u nga enerisiwi hi nhlamulo yo huma eka Nhloko ya Vululami ya Xifundzha u nga vonana na Nhloko ya Vululami ya Nhlenhgelu wa xifundzha xo karhi.

- 8 Loko xivilelo xa wena xi ri mayelana na khoto ya xifundzha, u nga tsalela ku endlela ku vonana na Presidente wa Khoto ya Xifundzha eka ndhawu leyi khumbhekaka. U nga kuma kherefu na vuxokoxoko bya riqingho ku suka eka khoto ya majisitarata wa muganga.
- 9 Loko xivilelo xa wena xi ri mayelana na Qweta ra khoto, u nga tsalela ku endlela ku vonana na Presidente Qweta wa Xiyenge lexi khumbhekaka. U nga kuma kherefu na vuxokoxoko bya riqingho ku suka eka khoto ya majisitarata wa muganga kumbe khoto-nkulu.
- 10 Loko u nga enerisiwi hi nhlamulo, u nga tsalela Khomixini ya Majisitarata loko xivilelo xa wena xi ri mayelana na khoto ya majisitarata kumbe Khomixini ya Mintirho ya Vululami loko xivilelo xi yelana na khoto-nkulu. Loko xi nga si ololoxiwa, u nga tihlanganisa na Hofisi ya Musirheleli wa Vaaki.
- 11 Loko xivilelo xa wena xi ri mayelana na vatirhi va khoto, xikombiso vamatsalana kumbe vatoloki, u nga tsalela ku endlela ku hlangana na mininjhere wa khoto. Loko u nga si enerisiwa hi nhlamulo ya mininjhere wa khoto, u nga tsalela ku hlangana na mulawuri wa vufambisi wa mintirho ya khoto kumbe Mulawuri-Jenerali.

Vaphakeri va mintirho ya vaaki:

- 12 Loko xivilelo xa wena xi ri mayelana na Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Vaaki, u nga tsalela eka nhloko ya hofisi leyi khumbhekaka, xikan'we na Hofisi ya Tiko.
- 13 Loko u nga si enerisiwa hi nhlamulo leyi u yi kumeke ku suka eka muofisiri wa mfumo, u nga tlhela u tihlanganisa na Huvo ya Xiphurofexini ya Mintirho ya Vaaki kumbe Hofisi ya Musirheleri wa Vaaki.

Vatirhi va nhlayiso wa rihanyo:

- 14 Loko u nga enerisiwi hi vukorhokeri lebyi nyikiwaka hi mutirhi wa nhlayiseko wa rihanyo eka xiyenge xa rihanyo ra vaaki, u fanele u sungula u endla xivilelo eka munhu loyi a ku pfuneke. Hambi swi ri tano, loko xivilelo xa wena xi nga ololoxiwi, u nga xi kongomisa eka nhloko kumbe mininjhere wa rihanyo ra vaaki laha u kamberaweke kona.
- 15 Loko u nga amukeli nhlamulo kumbe u nga eneriseki hi ndlela leyi xivilelo xa wena xi khomiweke ha yona hi nhloko kumbe mininjhere wa ndhawu yeleyo, u nga hundzisela xivilelo xa wena eka Ndzawulo ya Rihanyo ya Xifundzha. Loko u nga eneriseki hilaha Ndzawulo ya Rihanyo ya Xifundzha yi khomeke xivilelo xa wena, u nga kombela huvo ya xiphurofexini leyi faneleke, yo fana na Huvo ya Xiphurofexini ya Rihanyo ya Afrika Dzonga, ku lavisisa mhak ya wena.

Vatirhi vo suka eka Mintirho ya swa Dyondzo:

- 16 Loko xivilelo xa wena xi khumbha mutivi wa dyondzo kumbe xirho xin'wana xa vatirhi va xikolo xo karhi kumbe vandla ra swa dyondzo, u nga tihlanganisa na nhloko ya xikolo xexo kumbe vandla ra swa dyondzo. Loko xivilelo xi ri henhla ka nhloko ya xikolo, u nga tihlanganisa na Xifundzha xa Dyondzo kumbe Mininjhere wa Xifundzha.
- 17 Loko u nga eneriseki hi ndlela leyi xivilelo xa wena xi khomiweke ha kona, u nga tihlanganisa na Nhloko ya Ndzawulo ya Dyondzo eka xifundzha xexo.
- 18 Loko xivilelo xa wena xi nga si ololoxiwa ku ya hi ku tsakela ka wena, tihlanganisi na MEC wa Dyondzo kumbe Ndzawulo ya Dyondza ya Tiko.

Vatirhi va Mintirho ya Makhotso:

19 Loko xivilelo xa wena xi ri mayelana na mutirhi wa makhotso, u nga tsalela Khomixinara wa Tiko wa Mintirho ya Makhotso kumbe Qweta ra Vulavisisi. Loko ku amukeriwa xivilelo xa wena lexi tsariweke, Khomixinara u ta rhumela hofisi leyi faneleke leswaku yi swi langutisa.

Maendlelo man'wana yo endla swivilelo -

20 Loko u nga enerisiwi hi ndlela leyi xivilelo xi khomisiweke xiswona hi vanghenisi va xandla kumbe vaphakeri va vukorhokeri eka endlelo ra vululami bya vugevenga, u nga kuma ku pfuniwa eka minhlangano yo fana na leyi:

- a. Hofisi ya Musirheleri wa Vaaki
- b. Khomixini ya Timfanelo ta Vanhu ya Afrika Dzonga
- c. Hofisi yo Tiyimela ya Swivilelo
- d. Khomixini ya Ndzingano wa Rimbewu
- e. Huvo ya Xiphurofexini ya Rihanyo ya Afrika Dzonga
- f. Qweta leri u ri tsakelaka leri u nga ta ri hakela

MAHUNGU HI XITALO

Loko u lava mahungu hi xitalo eka mhaka yihi kumbe yihi eka tsalwa leri, u nga tihlanganisa na Hofisi ya Rimbewu ya Ndzawulo ya Vululami na Nhluvukiso wa Vumbiwa eka tinomboro leti landzelaka:

Riq: (012) 315 1670
Fekisi: (012) 315 1960
Email: VictimCharter@justice.gov.za

Tsalwa ra Swipimelo swa le Hansi swa Mintirho ya Vaxanisiwa ri tumbuluxiwile hi Hofisi ya Rimbewu eka Ndzawulo ya vululami na Nhluvukiso wa Vumbiwa, hi ku tirhisana na Tinzawulo ta Nhluvukiso wa Vaaki, Mintirho ya Makhotso, Dyondzo na Rihanyo xikan'we na Vulawuri bya Vuchuchisi bya Tiko ra Afrika Dzonga, Mintirho ya Maphorisa ya Afrika Dzonga, Khomixini yo Hundzuluxa Milawu ya Afrika Dzonga, Khomixini ya Timfanelo ta Vanhu ya Afrika Dzonga, Hofisi ya Musirheleli wa Vaaki, Hofisi yo Tiyimela ya Swivilelo, swirho swa Majisitarata na Khomixini ya Mintirho ya Vululami na swirho swa Maphorisa ya Tshwane Metro

Ndzawulo ya Vululami na Nhluvukiso wa Vumbiwa yi amukela ku nghenisiwa ka xandla loku endliweke eku tumbuluxeni ka tsalwa hi minhlangno yo hambana yo ka yi nga ri ya mfumo.

• **MULAWURI-JENERALI
Ndzawulo ya Vululami na
Nhluvukiso wa Vumbiwa**

Private Bag X 81

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 315 1111

Nomboro ya fekisi:

(012) 326 0991

Website:

www.doj.gov.za

• **MULAWURI-JENERALI
Ndzawulo ya Dyondzo**

Private Bag X 895

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 312 5911

Nomboro ya fekisi:

(012) 321 6770

Website:

www.education.pwv.gov.za

• **MULAWURI-JENERALI
Ndzawulo ya Nhluvukiso
wa Vaaki**

Private Bag X 901

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 312 7601

Nomboro ya fekisi:

(012) 312 7782

Website:

www.welfare.gov.za

• **KHOMIXINARI
Ndzawulo ya Mintirho ya
Makhotso**

Private Bag X 136

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 307 2000

Nomboro ya fekisi:

(012) 325 8080

Website:

www.dcs.gov.za

• **KHOMIXINARA WA TIKO
Mintirho ya Maphorisa ya**

Afrika Dzonga

Private Bag X 94

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 339 1000

Nomboro ya fekisi:

(012) 339 1530

Website:

www.saps.org.za

• **MULAWURI-JENERALI
Ndzawulo ya Rihanyo**

Private Bag X 828

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 312 0000

Nomboro ya fekisi:

(012) 325 5706

Website:

www.doh.gov.za

• **Vulawuri bya Vuchuchisi bya
Tiko**

Private Bag X 752

Silverton

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 845 6000

Nomboro ya fekisi:

(012) 845 7311

Website:

www.npa.gov.za

• **MATSALANA
Khomixini ya Majisitarata**

PO Box 9096

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 325 3951

Nomboro ya fekisi:

(012) 325 3957

- **Mulawuri wa Tiko wa Nsirhelelo wa Timbhoni**

Vulawuri bya Vuchuchisi bya Tiko

Private Bag X 655

PTA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 315 1732/33

Nomboro ya fekisi:

(012) 323 5434

Website:

www.npa.gov.za

- **Hofisi ya Musirheleli wa Vaaki**

Private Bag X 677

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 322 2916

Nomboro ya fekisi:

(012) 322 5093

Website:

www.polity.org.za/govt/pubprot

- **Maqweta ya Timfanelo ta Vanhu**

Senthara Xidemokrasi ya Hofisi ya Tiko

357 Visagie Street, cnr Prinsloo Street

PRETORIA

0002

Nomboro ya riq:

(012) 320 2943/8

Nomboro ya fekisi:

012) 320 2949

Website:

www.lhr.org.za

- **Huvo ya Xiphurofexini ya Mintirho ya Vaaki**

Murhijisitara

Private Bag X 2

Hatfield

0028

Nomboro ya riq:

(012) 342 5437

Nomboro ya fekisi:

(012) 342 3025

- **Hofisi yo Tiyimela ya Swivilelo**

Private Bag X 941

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 320 0431

Nomboro ya fekisi:

(012) 320 3116

Website:

www.icd.gov.za

- **Khomixini ya Timfanelo ta Vanhu ya Afrika Dzonga**

Private Bag X 2700

HOUGHTON

2047

Nomboro ya riq:

(011) 484 8300

Nomboro ya fekisi:

(011) 484 1360

Website:

www.sahrc.org.za

- **Nhlangano wa Maqweta wa Tiko wa Xidemokrasi (NADEL)**

PO Box 15803

Vlaeberg

CAPE TOWN

8018

Nomboro ya riq:

(021) 421 0577

Nomboro ya fekisi:

(021) 421 0633

Website: www.sunsite.wits.ac.za/nadelproject/

- **Khomixini ya Ndzingano wa Rimbewu**

PO Box 32175

BRAAMFONTEIN

2017

Nomboro ya riq:

(011) 403 7182

Nomboro ya fekisi:

(011) 403 7188

Website:

www.cge.org.za

- **Huvo ya Xiphurofexini ya Rihanyo ya Afrika Dzonga**

PO Box 205

PRETORIA

0001

Nomboro ya riq:

(012) 338 9300/01

Nomboro ya fekisi:

(012) 328 5120

- **Khomixini ya Mintirho ya Vululami Matsalana**

PO Box x 258

BLOEMFONTEIN

9300

Nomboro ya riq:

(051) 447 2769

Nomboro ya fekisi:

(051) 447 0836

Private Bag X81
Pretoria, 0001
329 Pretorius Street, Momentum Building
Pretoria, 0002

the doj & cd

Department:
Justice and Constitutional Development
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA